

UOT:338.43

MANATIN DEVALVASİYASI FONUNDA ƏRZAQ BAZARINDA MÜŞAHİDƏ OLUNAN MEYLLƏR

A.F. ABBASOV

Şamaxı Dövlət Sənaye-İqtisad Kolleci

Məqalədə son zamanlar iqtisadiyyatda manatın devalvasiya prosesi, onun baş verməsinin obyektiv səbəbləri və devalvasiya prosesinin ölkənin ərzaq bazarına təsirindən bəhs edilir. Manatın devalvasiya prosesinin ərzaq bazarına destruktiv təsirinin aradan qaldırılması istiqamətində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və eləcə də aztəminatlı əhali kateqoriyalarının sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən tədbirlər və onların səciyyəvi cəhətləri ön plana çəkilir.

Aşar sözlər: manatın devalvasiyası, iqtisadi artım, ərzaq bazarı, iqtisadi diversifikasiya, tələb, təklif, idxal, ixrac

Məlum olduğu kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində sürətlə artan qloballaşma meylləri, artıq hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdədir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətləri toplum şəkildə ifadə etsək, qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesə nəinki ölkələr arasındakı iqtisadi əlaqələr, eyni zamanda hərbi-siyasi münasibətlər köklü dərəcədə təsir göstərir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi və eləcə də bu münasibətlərin əsasını təşkil edən idxal-ixrac münasibətləri və həmin münasibətlər fonunda formalaşan qiymətlər, bütövlükdə dünya bazarında siyasi və hərbi prosesləri tam təsiri altında qalmaqdadır. Artıq son iki ildir ki, Yaxın Şərqdə davam edən müharibə və eləcə də Rusiya Ukrayna arasındakı gərginlik bütövlükdə keçmiş SSRİ-nin dağılmasından sonra Rusiya və ABŞ arasındakı proseslərin daha çox soyuq müharibə zəminində inkişaf etməsinə gətirib çıxarmışdır. Siyasi duellolar və hərbi münaqişələr artıq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə də öz təsirini göstərməyə başlamışdır. Nəzərə alsaq ki, dünya bazarında ABŞ və eləcə də qərb ölkələri dünya neft bazarında idxalçı kimi çıxış edir, eyni zamanda Rusiya və digər OPEK ölkələri, o cümlədən Yaxın Şərq ölkələri daha çox neftin istehsalçısı və ixracatçısı kimi çıxış edirlər. Bu baxımdan təbii ki, Azərbaycanda da bu istiqamətdə müəyyən gəlişmələr özünü müşahidə etdirir.

Nəzərə alsaq ki, dünyada baş verən hərbi-siyasi proseslərə son zamanlar Türkiyə və Rusiya arasındakı münaqişələrin də əlavə olunması, nəticədə respublikamızın geosiyasi proseslərə qarışmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikamız OPEK-in üzvü olmasa da dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsi neftdən daxilolmalar hesabına formalaşır. Təbii ki, məhz bütün bunlar ölkəmizin son illər iqtisadi gücünə nəzərə cərpacaq dərəcədə təsir göstərir. Doğrudur, dövlət başçısının apardığı düşünülmüş iqtisadi siyasət və eləcə də müdrik daxili və xarici siyasi tədbirlər ölkəmizin

iqtisadi böhrana yuvarlanmasının qarşısını almışdır. Eyni zamanda son illər dünyada baş verən iqtisadi gərginliklər, eləcə də əvvəllər də müşahidə olunmuş global maliyyə böhranının birinci dalğası belə, ölkənin milli iqtisadiyyatına və eləcə də hər il uğurla reallaşdırılan regional iqtisadi layihələrin sürətinə və onun maliyyələşdirilməsinə təsir göstərməmişdir. Təbii ki, bütün bunlar dövlət başçısı tərəfindən aparılan iqtisadi siyasətin və balanslaşdırılmış xarici siyasət tədbirlərinin uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Lakin mövcud reallıqlar ondan ibarətdir ki, respublikamız və onun formalaşmış milli iqtisadiyyatı artıq dünya birliyinin, dünya iqtisadiyyatının müəyyən bir parçasını özündə əks etdirir. Ölkəmiz dünya iqtisadiyyatına uğurla inteqrasiya etmişdir və həmin inteqrasiya tədbirlərinin qloballaşma fonunda özünəməxsus müsbət və mənfi təzahürləri də mövcuddur. Dünyada baş verən hər hansı bir dəyişiklik təbii ki, hər bir ölkənin olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına da təsirsiz ötüşmür.

ABŞ və Rusiya arasında baş verən soyuq müharibə prosesləri, ilk növbədə Rusiyanın iqtisadi mövqelərinin zəiflədilməsi fonunda onun istehsalçısı olduğu neftin qiymətinin sürətlə aşağı salınması ilə bağlı ABŞ-ın iqtisadi tədbiri kimi dəyərləndirilə bilər. Həmin iqtisadi tədbir son nəticədə dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə bir faktor da yada salmaq kifayətdir ki, keçmiş SSRİ-nin dağıldığı son dövrlərdə, daha doğrusu 1991-ci illərdə dünya bazarında neftin qiymətinin 10-15 dollar arasında tərəddüd etməsi mövcud reallıqlardan ibarət idi. Bu isə onu göstərir ki, həmin dövrdə ABŞ və Qərbi Avropa ölkələri eləcə də OPEK və digər bu kimi ölkələr məhz güclü siyasi proseslərin təsiri altında neftin qiymətini kəskin şəkildə ucuzlaşdırmağa nail oldular. Bütün bunlar isə keçmiş SSRİ-nin iqtisadi cəhətdən dağılmasına daha çox təsir göstərdi. Belə ki, həmin dövrləri xatırlasaq, belə

qənaətə gəlmək olar ki, həmin dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin aşağı düşməsi, eləcə də sosial və iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitin ləngiməsi və bu kimi proseslər ölkədə işsizlik, inflyasiya və istehlak bazarında qiymət artımının baş verməsinə gətirib çıxarır. Hazırkı proseslər isə demək olar ki, bu proseslərin məntiqi davamı kimi çıxış edə bilər. ABŞ əslində neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı salınması istiqamətində zəruri tədbirlər və eləcə də OPEK ölkələrinə bu və ya digər şəkildə siyasi təzyiqlərdən istifadə edir ki, bu da Rusiyanın neft istehsalçısı kimi gəlirlərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə və onun iqtisadi cəhətdən çökməsinə istiqamətlənmiş bir addım sayıla bilər. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Rusiya və Türkiyə arasında son zamanlar kəskinləşən münaqişələr də ölkəmizin iqtisadi vəziyyətinə, eləcə də siyasi durumuna bu və ya digər şəkildə təsir göstərir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikası qardaş Türkiyənin yanında Rusiyanın qarşısındadır. Bütün bunlar məhz ölkə iqtisadiyyatına da və eləcə də onun geopolitik durumuna da təsirsiz ötüşmür.

İqtisadi prosesləri təhlil etsək belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsini neftdən daxilolmaların təşkil etdiyi hazırkı şəraitdə neftin qiymətinin aşağı düşməsi fonunda Azərbaycanın dövlət büdcəsinin gəlirlərində kəskin azalmalar müşahidə edilir. Təbii ki, bütün bunlar isə manatın daha əvvəlki kursunda saxlanması problemlər yaradır. Məhz belə bir şəraitdə respublikamız 2015-ci ilin fevralından etibarən manatın devalvasiya prosesinə iqtisadi və siyasi zərurətdən getməyə məcbur oldu. Belə ki, manatın devalvasiyası nəticəsində artıq uzun illər qərarlaşmış 0,78 manatlıq kurs demək olar ki, tarixə çevrildi. Bütün bunlar isə manatın ilkin devalvasiyası fonunda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən aqrar ərzaq kompleksinə və bu sahədə məhsulların reallaşdırılması məkanı kimi ərzaq bazarına da təsirsiz ötüşmədi. Nəzərə alsaq ki, respublikamızın ərzaq bazarına daxil olan hazır məhsulların əksəriyyəti idxal kanalları hesabına ölkə daxilinə gətirilir və digər hissəsi isə daha çox birgə müəssisələr tərəfindən istehsal edilir. Bundan əlavə yerli müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsulların xammal və materiallarının müəyyən hissəsi də xaricdən gətirilir. Eləcə də ət və ət məhsullarının istehsalı prosesində müəyyən materialların və eləcə də xammalların xüsusilə heyvandarlıqda qüvvəli yemlərin və digər yemlərin əhəmiyyətli hissəsinin xaricdən gətirilməsini və eləcə də heyvanların baytarlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan dərman ləvazimatlarının da əhəmiyyətli hissəsinin də xaricdən gətirildiyini və digər bu kimi halların baş verəməsinin davamlı xarakter aldığını nəzərə alsaq, demək olar ki, ölkənin ərzaq bazarının bütün segmentləri artıq manatın devalvasiyası prosesinin təzahürləri altında qalmış oldu.

Manatın birinci devalvasiyası prosesi ərzaq bazarında bu və ya digər dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə ki, xüsusilə ərzaq bazarının ət və ət məhsulları segmentlərində daha çox kolbasa və sosislərin reallaşdırılması ilə bağlı sektorda kəskin bahalaşmaların yaranmasına səbəb oldu bu daha çox Rusiyadan və digər ölkələrdən gətirilmiş idxal məhsullarının qiymətlərində özünü büruzə verdi. Belə ki, yerli ticarət strukturları həmin məhsulları xarici valyuta ilə ABŞ dolları və eləcə də Avropanın birləşmiş valyutası olan avro ilə əldə edirdik. Təbii ki bütün bunların nəticəsində də həmin məhsulları əldə etmək üçün daha çox ABŞ dolları və Avropa valyutası sərf etmək məcburiyyəti baş verdiyindən ticarət strukturları həmin məhsulları baha qiymətə alır və bu da ölkənin ərzaq bazarlarının mərkəzi və regional sektorlarında qiymətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxarırdı.

Obyektivlik naminə onu da etiraf edək ki, bir sıra hallarda işbazlar ərzaq bazarında qiymətlərin süni şəkildə qaldırılması istiqamətində də canfəşanlıq həyata keçirməyə başladı. Lakin dövlət tərəfindən həyata keçirilən sərt tədbirlər və o cümlədən dövlət başçısının iştirak etdiyi son müşavirələrdə qeyd edildiyi kimi bu proseslərə hüquq-mühafizə orqanlarının da cəlb edilməsi artıq bu sahədə xüsusilə tüğyan etməkdə olan süni qiymət artımlarının qarşısının alınmasında mühüm vasitə kimi çıxış etməyə başladı. Ərzaq bazarında yaranmış bu cür meyillər təbii ki, müəyyən zaman kəsiyində uyğunlaşmaq prosesi ilə müşayiət olundu. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, birinci devalvasiya prosesinin şokları bütövlükdə əhalinin ərzaq kompleksinə o dərəcədə də güclü təsir göstərmədi. Bu isə ilk növbədə onunla bağlı oldu ki, ölkədə əslində manatın devalvasiyası fonunda manatla ABŞ dolları arasındakı münasibətlər 1,05 civarında qərarlaşdı. Bu isə əslində nisbi də olsa 1 manatın 1 dollara bərabər olmasını xarakterizə edirdi. Eyni zamanda birinci devalvasiya prosesi, əslində ixrac məhsullarının həcmının artması istiqamətində güclü stimül yarada bilərdi.

Doğrudur, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, devalvasiya prosesində, daha doğrusu dolların bahalaşması prosesi, əslində qeyri-neft məhsullarının ixracçısı olan ölkələr üçün daha çox əlverişli xarakter daşıya bilərdi. Məsələn, Türkiyə respublikasında, eləcə də yaxın qonşularımız olan sovet respublikalarında, eyni zamanda İran İslam Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində daha çox irəliləyişlərə nail olunması həmin məhsulların ixracı fonunda dövlət büdcəsinin daha çox gəlir əldə etməsinə, eləcə də təsərrüfatların maliyyə fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlərin artmasına gətirib çıxara bilərdi.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirilsə də, lakin bu sahədə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilməmişdir. Qeyri-neft sektoru demək olar ki, hələlik rüşeym halındadır və bu

prosesin sürətləndirilməsi istiqamətində son zamanlar dövlət tərəfindən əhəmiyyətli tədbirlər bir daha gerçəkləşməkdədir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, neftin qiymətinin ucuzlaşması prosesi 2015-ci illərin sonlarına qədər də sürətlə davam etdi. Bu proses isə ehtiyat fonddan manatın kursunun sabitləşdirilməsi istiqamətində daha çox vəsait sərf olunmasına gətirib çıxarırdı. Belə bir proses isə manatın ikinci devalvasiya prosesini əslində obyektiv zərurətə çevirirdi. Manatın ikinci devalvasiya prosesinin həyata keçirilməsi əslində ehtiyat fondnda olan vəsaitlərin həcmnin sığortalıması baxımından mühüm addım idi. Bu manatın ikinci devalvasiya prosesi, son nəticədə manatın dollar arasındakı münasibətlərin 1,50 kursunda sabitləşməsi ilə nəticələndi. Doğrudur bu prosesin ilkin mərhələlərində ayrı-ayrı işbazlar manat ilə dollar arasındakı kursunun 1,80-1,90 arası həcmində qara bazarlarda qərarlaşması ilə bağlı müəyyən tədbirlər həyata keçirib varlanmaq meyllərində olsalar da dövlətin hüquq-mühafizə orqanları və digər qurumları tərəfindən sərt şəkildə cəzalandırıldı. Eyni zamanda ölkənin bir sıra ərzaq bazarlarında aparılan reydlər nəticəsində məhsulların süni qiymət artımlarının həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyət gerçəkləşdirənlər öz layiqli cəzalarını aldılar. Ümumiyyətlə manatın ikinci devalvasiya fonunda aparılan iqtisadi siyasət, ilk növbədə qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi əslində ölkə iqtisadiyyatının bir məhsuldan, o cümlədən dünya bazarında neftin qiymətinin ucuzlaşması ilə bağlı yarana bilən şoklardan effektiv şəkildə sığorta edə bilər. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında kifayət qədər güclü potensiallar mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizdə dünyada mövcud olan on bir iqlim tipindən doqquzu Azərbaycanda mövcuddur. Eləcə də günəşli günlərin sayının çox olması kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün əlavə imkanlar açır. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatının inkişafında intensiv texnologiyaların tətbiqi hesabına ölkəmiz tamamilə ərzaq asılılığından, o cümlədən taxıl asılılığından azad ola bilər. Bundan əlavə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı və eləcə də ərzaq bazarının tənzimlənməsi və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitin həcmnin artması baxımından emal sənayesinin geniş potensial imkanları mövcuddur. Respublikamızda konserv sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi və eləcə də bütün və bütün məmulatlarının, alkoqollu içkilərin istehsalının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi hesabına respublikamız adı çəkilən dünya bazarına kifayət qədər iri həcmli və yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik məhsullar ixrac edə bilər ki, bu da həmin məhsulların ixracından daxil olan gəlirlərin artmasına səbəb ola bilər.

Məsələn, təkcə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, sovet respublikalarından olan Ukrayna hər ay balın dünya bazarına satışından 100 min dollarlıq gəlir əldə edir. Bu isə ölkənin büdcə gəlirlərində mühüm rol oynayır. Bu da bir həqiqətdir ki, Ukraynada istehsal edilən bal əslində monokultivist bir məhsulu özündə birləşdirir. Daha doğrusu, Ukraynadan bal əslində bir məhsuldan, yəni bir otdan əldən edilən baldır. Amma Azərbaycanda isə çoxsaylı otlardan və o cümlədən çiçəklərdən əmələ gələn bal dünya bazarında ən keyfiyyətli bal kimi xarakterizə edilə bilər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sabitləşdirilməsi və gəlir daxilolmalarının neft sektorundan asılılığının qarşısının alınması istiqamətində öz fəaliyyətini gücləndirməlidir. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, əslində dövlət başçısının kənd təsərrüfatına ayırdığı vəsaitlərdən səmərəli istifadə edilməsi ilə xarakterizə edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tərkibinə daxil olan elmi-tədqiqat institutlarının sayının sabitləşdirilməsi istiqamətində Nazirlər Kabinetinin qərarına müvafiq olaraq, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı təyinatlı elmi-tədqiqat institutlarının sayı bu və ya digər şəkildə azaldılmağa başladı. Lakin həmin institutlarda da konkret olaraq kənd təsərrüfatı ilə bağlı elmi innovasiyaların hazırlanması və onun tətbiqi istiqamətində həyata keçirilən elmi-tədqiqatlar ləng xarakter daşıyır və bu ləngliyin aradan qaldırılması, əslində elmi innovasiyaların işlənilməsi və hazırlanmasında, onun ərzaq sektoruna daxil olmasında mühüm rol oynaya bilər.

Kənd təsərrüfatı sistemində fəaliyyət göstərən özəl sektorun iqtisadi maariflənmə səviyyəsinin aşağı olması da məlum həqiqətlərdən biridir. Bu baxımdan iqtisadiyyatla məşğul olan elmi-tədqiqat institutlarında əslində istehsalçılarla birgə əlaqələrin qurulmasına daha çox ehtiyac vardır. Ümumiyyətlə kabinet tədqiqatlarından praktik tədqiqatlara keçirilməsi bu günün reallıqlarından doğan bir prosesdir.

Hesab etmək olar ki, qloballaşma prosesinin doğurduğu devalvasiya və digər şokların ərzaq bazarına destruktiv təsirinin aradan qaldırılması istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən silsilə tədbirlər daha da gücləndirilməlidir. Belə ki, respublikamızın mərkəzi şəhərlərində və regionlarında son zamanlar davamlı olaraq həyata keçirilən həftə sonu yarmarkalarının aztəminatlı əhali kateqoriyalarının sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında və eləcə də onların əlverişli qiymətə ərzaq məhsulları əldə etməsində mühüm əhəmiyyətli təsiri vardır. Bütün bunlar təbii ki, aztəminatlı əhali kateqoriyalarının sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm amil kimi dəyərləndirilməlidir. Ölkə başçısı tərəfindən keçirilən bu tip silsilə tədbirlər ilk növbədə əhəlinin sosial müda-

ƏDƏBİYYAT

1. A.F.Abbasov. Ərzaq təhlükəsizliyi, Bakı, 2007, 604 səh. 2. Г.С. Бондарева Продовольственное обеспечение населения: понятие, сущность и структура. Вестник Государственного Университета 2003, №3-1 (55)- 235-238.

Наблюдаемые тенденции на продовольственном рынке на фоне девальвации маната

А.Ф.Аббасов

В статье упоминалось девальвация маната в экономике в последние годы, объективные причины ее возникновения и влияние девальвации на продовольственного рынка страны. Для развитие не нефтяного сектора в процессе девальвации маната устранить разрушительное воздействие в продовольственном рынке а также принятие меры для улучшения социального положения уязвимых категорий населения и их специфические особенности.

Ключевые слова: девальвация, экономический рост, продовольственный рынок, диверсификации экономики, спрос, предложение, импорт, экспорт

Observed trends in the food market on the background of the devaluation of the manat

A.F.Abbasov

The article referred to the devaluation of the manat in the economy in recent years, the objective reasons for its occurrence and the impact of the devaluation on the food market in the country. For the development of non-oil sector in the process of devaluation of the manat to eliminate a devastating effect in the food market and the adoption of measures to improve the social situation of vulnerable groups and their specific features.

Key words: devaluation, economic growth, food market, diversification of the economy, demand, supply, import, export
